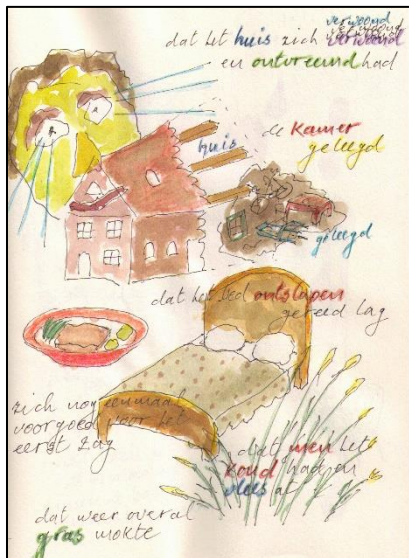

Klinkende filosofie

(Uit: Nieuwe Harmonieleer, te verschijnen)

Ik wil hier twee filosofen opvoeren die iets hebben gezegd dat belangrijk is voor de harmonieleer. De eerste is Schopenhauer. Hij constateert dat ons leven wordt beheerst door de wil: wij willen voortdurend iets, allerlei genoegens smaken, eten en drinken, allerlei doelen bereiken, status en erkenning, allerlei inzichten verwerven, in jezelf en in de wereld. Alleen in de kunst kom je los van de wil en de wereld, daar kun je het behoeftige zelf voor even vergeten en achter je laten. Kunst speelt zich af in een vrije ruimte, een ruimte waar niets hoeft, waar geen belangen en behoeften bestaan en je niet wordt getiranniseerd door de wil. En juist in die vrijheid, met die afstand tot de wereld, kun je scherper zien waar het om draait, wat de essentie is van een kwestie, een ervaring of je eigen leven. Schopenhauer noemde die essenties de ideeën, in navolging van Plato.

Ideeën zijn ideaalbeelden van menselijke verhoudingen en ontwikkelingen, losgezongen

van de dagelijkse beslommingen. Het zijn harmonieën van denken, voelen en willen. Een idee is een beeld van hoe een kwestie eruit ziet als alles en iedereen in vorm is, vooral jijzelf. Het is een voorstelling van vrijheid en vervulling, van meesterschap en de juiste maat. Ideeën zijn droombeelden van essenties, soms vaag en onhelder, soms met een grote precisie en reikwijdte.

De poging tot de ideeën door te dringen is van oorsprong het domein van de filosofie. Maar als muziek essenties kan uitdrukken en oproepen, is zij in feite klinkende filosofie, een woordloze weergave van ideeën, zo redeneert Schopenhauer. Iedereen die muziek maakt of ernaar luistert bedrijft zonder het te weten filosofie: 'he

oefening in metafysica waarbij de geest niet weet dat hij aan het filosoferen is'. Alle kunsten geven ideeën weer, essenties, ideale verhoudingen, het zijn in zekere zin allemaal vormen van filosofie. Maar muziek is de sterkste van hen allemaal, zij drukt de bewegingen van het willen uit zonder dat er een beeld aan te pas komt, zoals in de andere kunsten het geval is. De andere kunsten draaien om voorstellingen, muziek stijgt boven de voorstellingen uit. Zij heeft geen beelden of voorstellingen nodig, zij is de directe weergave van de wil. Dat is de reden dat zij zo universeel begrijpelijk is.

Hieruit blijkt al dat Schopenhauer een heel andere opvatting van kennis had dan gebruikelijk. Wij zijn gewend alleen datgene als kennis te beschouwen wat onder woorden gebracht kan worden, wat valt uit te leggen in taal. Met muzikale ideeën gaat dat niet. Toch is muziek lang niet het enige voorbeeld van niet-talig begrip: dromen zijn ook niet-talig, elke weergave in taal doet er afbreuk aan. Hetzelfde geldt voor smaken (sommige mensen kunnen wijn herkennen), geuren (kunnen sterke herinneringen oproepen), gebaren, houdingen, gezichtsuitdrukkingen. En bovendien de intuïties van de liefde, sport en spel,

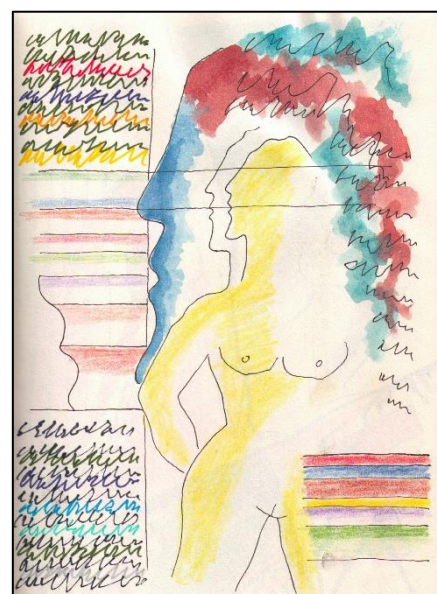
beeldende kunst, die je in vervoering brengen zonder dat je precies kunt zeggen waarom of wat het is. Kortom, ons begrip is veel ruimer dan wat we onder woorden kunnen brengen. Er zijn allerlei waarheden en vormen van inzicht die niet in taal zijn weer te geven. Muziek is er maar een van.

Hoe moet je dan de verhouding zien tussen taal en werkelijkheid, of tussen het zegbare en het onzegbare? Daar wil ik een tweede filosoof voor opvoeren, namelijk Wittgenstein. Die heeft zijn hele leven over die kwestie nagedacht. 'Alles wat gezegd kan worden, kan duidelijk gezegd worden,' is zijn gevleugelde uitspraak. En 'waarover men niet kan spreken, daarover moet men zwijgen.' Het heeft in zijn ogen geen zin te proberen niet-talige inzichten te vangen in taal. Dat levert alleen onbegrijpelijkheden op. 'Er bestaat daadwerkelijk iets wat onuitsprekelijk is. Het toont zich, het is het mystieke.' Met andere woorden, er zijn dingen die je alleen kunt ervaren, zien, horen of ondergaan. Elke poging ze in woorden te vangen slaat de plank mis.

Toch is het onderscheid tussen wat wel en niet gezegd kan worden minder scherp dan je op grond daarvan misschien zou denken. Daarover gaat heel Wittgensteins werk. Want dat onderscheid is zelf talig, en onontbeerlijk om bewust te worden van het niet-talige domein. Alleen door taal te gebruiken ontdek je wat buiten de taal valt, 'wat zich toont'. Alleen door het besef van de begrenzingen van taal krijg je zicht op wat er achter de taal ligt. 'Je moet zogezegd de ladder omvergooien nadat je erop omhoog geklommen bent,' zegt hij, je moet als het ware de taal wegdoen nadat je haar gebruikt hebt.

Met dat poëtische beeld zit je midden in de onbegrijpelijkheden die het uitreiken over de grens van de taal oproept. De uitspraak zegt immers zelf iets wat niet duidelijk gezegd kan worden. De vergelijking van de ladder impliceert dat je ergens vaste voet kunt vinden boven de ladder uit, buiten de taal. Maar waar is dat? In de lucht? Een plaats die niet hier is, noch aanwijsbaar elders? En kun je daar verblijven zonder te vallen? Toch zijn zulke onbegrijpelijke taalkronkels onvermijdelijk, om bespreekbaar te maken wat niet rechtstreeks te zeggen valt. Om je bewust te worden van wat zich toont, heb je woorden nodig die verwijzen naar wat niet onder woorden gebracht kan worden. Dat is wat beeldspraak doet, poëtische taal. Die werkt anders dan de gewone taal, zij reikt verder dan de gebruikelijke logica.

Een paar voorbeelden. Ik herinner me dat ik met enkele vrienden voor een schilderij stond, dat een van ons, Hans, had gekocht. Er was een staande, zwarte rechthoek op te zien, omgeven door een donkerpaarse rand (zoals van Rothko). Wij vroegen ons af hoe je zoiets duisters en dreigends aan de muur kon hangen. Toen Hans onze bedenkingen hoorde zei hij: 'Weet je wat het is? Als ik dit zie, wil ik erin.' Plotseling veranderde het beeld voor mij, door wat hij zei. Ik zag wat hij bedoelde. Dit was een beeld waar je in kon willen. Er bestaan dingen, schilderijen, waar je in wilt. Letterlijk is het onzin,

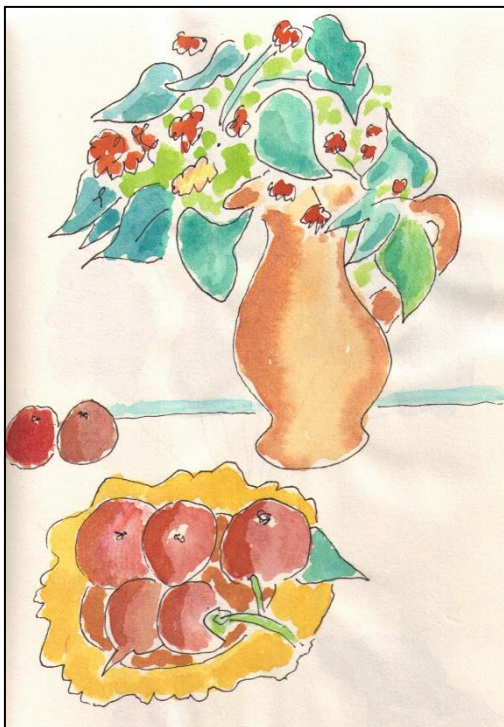

maar figuurlijk heeft het een diepe betekenis, alleen kan die niet rechtstreeks en begrijpelijk worden uitgedrukt. Want waar wil je dan in? En hoe dan? En wat is daar?

Of neem dit voorbeeld: allerlei dichters hebben verklaard dat niet *zij* de woorden vinden voor een idee dat zij willen overbrengen, maar omgekeerd, dat de woorden *hen* vinden, nog voor zij zelf het idee hebben. Wat is dat voor ervaring? Wat gebeurt daar precies? Het is onbegrijpelijk voor het verstand. Toch is het een bekend verschijnsel. Kennelijk gelden in het domein van de ideeën andere wetten dan de gewone kennistheorie erkent. Hesse formuleert het zo:

‘(...) niets onttrekt zich zo zeer aan de weergave door woorden en niets is toch noodzakelijker dan te spreken over bepaalde dingen, waarvan het bestaan noch bewijsbaar, noch waarschijnlijk is. Maar juist het feit dat toegewijde en zorgvuldige mensen ze in zekere zin als bestaande dingen behandelen, brengt ze een stapje nader tot het Zijn en de mogelijkheid geboren te worden.’

Om essenties, ideeën op het spoor te komen, moet je dus over de grens van het zegbare heen reiken, woorden geven aan wat zich onttrekt aan woorden. Alleen dan kun je ze een stapje nader tot het Zijn brengen. Het is in feite wat iedere kunstenaar doet, vormgeven wat nog geen vorm heeft. De dichter en de filosoof spitsen dat toe op taal, hun

oorspronkelijkheid ligt in het zien en benoemen van wat geen naam heeft, geen taal. Door het woorden te geven brengen zij het tot aanzijn. Daarom wordt de dichter, de poëet, beschouwd als maker van werkelijkheid (het Griekse *poiein* betekent ‘maken’).

Schopenhauers muzikale ideeën liggen buiten de grens van de taal. Om je bewust te worden wat zij inhouden, moet je Wittgensteins ladder beklimmen en boven gekomen omvergooien. Dat wil zeggen, je moet proberen indirect het onzegbare aan te duiden, met andere woorden, de taal van de dichter leren hanteren. Dat is in mijn ogen de taak van de harmonieleer. Die vorm van inzicht zocht ik toen ik mij begon af te vragen wat er precies gebeurt als je naar muziek luistert. Die notie kon ik nergens vinden in de academische

benadering van muziek.

Harmonieleer is voor muziek wat poëtica is voor de dichter en kennistheorie voor de filosoof. Het is de leer van de muzikale beleving, van wat er gebeurt als muziek je aangrijpt en je zo zeer treft in het hart dat je het gevoel krijgt dat ‘het diepste wezen van de wereld en de diepste wijsheid’ je worden geopenbaard ‘in een taal die de rede niet kan verstaan.’

Vroeger omvatte de harmonieleer dit hele domein, niet alleen de wetten van muzikale compositie, maar ook die van de menselijke beleving en de structuur van de kosmos: *musica instrumentalis, humana* en *mundana*. Die drie werden geacht een en hetzelfde te zijn, zo boven, zo beneden. In de loop der eeuwen zijn het menselijke en het kosmische deel eruit verwijderd, onder invloed van het opkomende rationele, wetenschappelijke denken. Daardoor werd in toenemende mate alleen het objectief bewijsbare als kennis beschouwd, het subjectieve inzicht en de eigen ervaring voldeden niet meer. Maar het zoeken naar het wezenlijke in je ervaring is juist het bewust worden van wat je persoonlijk raakt. Als je dat verwijderd uit de harmonieleer blijft er niets over dan buitenstaanderstaal.